

HEGYALJAI ZSIDÓ SÍRKÖVEK

SCHEIBER SÁNDOR

1. A hitközségek

A Tokaj-Hegyalja zsidóságának korábbi rétege Sziléziából és Morvaországból származott. A későbbi Lengyelországból és Galíciából. A XVIII–XIX. század fordulóján többféle volt a viszonyuk az ottani szőlőhöz és borhoz: „1. Szőlővel rendelkeztek és azt megművelték vagy inkább vincerrel megműveltették, pincéjükben nagy mennyiségű bort tároltak, rendszeresen csináltak aszúbert, sőt esszenciát is. 2. A borkereskedők szőlőfölddel nem, de pincével sok esetben rendelkeztek és ezek részben helyi, részben lengyel zsidók voltak. 3. A faktorok, a termelők, eladók és a kereskedők, másképpen kupecsek között közvetítettek, ez utóbbiaktól bármennyire is igyekeztek a hatóságok, nem mindig sikerült elkülöníteni őket. Az első részben, míg a második csoportba tartozók jórészt külföldiek közül (lengyel zsidók) kerültek ki, míg a faktorok csaknem kivétel nélkül helybeliek voltak, hiszen közvetítéshez rendkívül nagy helyismeretre volt szükség. Azért a legtöbbjük korcsmárosként is működött, mert az idegen borkereskedők mindig oda tértek be, ott szálltak meg. A korcsmárosok közül sok olyan is akadt, aki egyben a borkereskedést is űzte, illetve kisebb nagyobb szőlőterületet művelt, műveltetett, akár mint saját tulajdonát, akár mint bérleményt. Ezek a különböző csoportok egymás mellett éltek ugyan, de a legtöbb esetben összemosódtak.”

1836-ban így alakult a létszámuk: „Abaujszántó: 1193; Bodrogkeresztúr: 239; Bodrogolász: 15; Bodrogszegi: 34; Erdőbénye: 6; Erdőhorváti: 100; Mád: 800; Mezőzombor: 102; Olaszliszka: 170; Ond: 16; Sárzasadány: 15; Szegilong: 30; Sárospatak: 450; Sátoraljaújhely: 1125; Tarcal: 234; Tállya: 340; Tokaj: 173; Tolcsva: 602; Vámosújfalú: 6. Mindent összevetve tehát Tokaj–Hegyalja zsidó lakossága ebben az évben: 5587 lehetett és elsősorban ott csoportosult, ahol a kereskedelem és a forgalom abban az időben nagyobb volt. Tehát Abaujszántó, Sátoraljaújhely, Mád, Tolcsva, Sárospatak ekkor a legnépesebb zsidó települések. Érdemes megjegyezni, hogy Zemplén megye összes zsidó lakossága FÉNYES szerint a 19. sz. közepén 14 988 lehetett.”

Alfabetikus sorrendben ezekről a hitközségekről, illetve temetőkről tájékoztatnak a mellékelt sírkövek:

1. *Abaujszántó*. A XVIII. század negyvenes éveiben telepedtek meg itt zsidók a Bettenheim-féle birtokon. Abaujkérről jöttek. 1765-ben hitközséget alkottak. Zsinagógát építettek és temetőt nyitottak. Első, név szerint ismert rabbijuk Cvi Hirsch Löw Hallévi volt, aki 1772-ben alapította a Szentegyletet. 1787-ben zsidó iskolát létesítettek.

2. *Bodrogkeresztúr*. Első adat zsidók megtelepedésére 1726-ból való. Ekkor hét család található ott. Lengyelországból jöttek. A Cseh- és Morvaországból érkezők borral és szőlővel kereskedtek. A XVIII. század végén alakul a hitközség. Ez chászid jellegű, a Baál

Sém követője. Szentegylet 1767-ben létesül, ugyanakkor zsinagóga épül. Első rabbija Eliezer London (1780–1796), Landau Ezékiel prágai rabbi levelező partnere.

3. *Erdőbénye*. A XVIII. század elején telepedtek meg benne zsidók. Szőlő- és malomtulajdonosok. Az 1739-es kolerajárvány belőlük is szed áldozatot.

4. *Gönc*. Az 1735-ös és 1768-as konskripció még nem említi zsidót. A XVIII. század végén jönnek be Csáky gróf engedélyével. Temetőjük ez időből való, zsinagógájuk 1828-ból.

5. *Göncruszka*. A XVIII. század végén tudunk zsidók megtelepedéséről. 1840-ben 247 lelket számol a hitközség. Zsinagógája a XIX. század közepén épült. Első rabbija Neuländer Izsák (1848–1868), Szófer Mózes pozsonyi rabbi levelező partnere.

6. *Mád*. A XVII. század elején érkeznek ide zsidók Galíciából. Belekapcsolódnak a szőlő- és borkereskedelembe. Egy 1609-ből származó levél elpanaszolja, hogy a zsidók felvásárolják a szőlővenyigét és bort, de nem lehet ellenük semmit sem tenni, mert Alaghy nevű magyar nemes védelmét élvezik. Joél Szirkesz krakkói rabbi értesít arról, hogy kóser bort termelnek a Mád melletti Zombor faluban. 1736-ban nyolc családjuk van, 1746-ban tizenhárom. Szirmay, Alaghy és Aszpremont nevű nemes urak birtokain élnek mint szőlő-bérlők és borkereskedők. A század végén már kezükben tartják a Lengyelország felé irányuló borkereskedelmet. 1775-ben a Bolechovból (Galícia) való Beer, zsidó borkereskedő, héber nyelvű emlékiratában említi a mádi zsidókat. A század második felében hitközséget alkotnak. A Baál Sém – pénzgyűjtő körútján – eljut ide. 1798-ban felépítik barokk stílusú zsinagógájukat. A bimát keretező, négy tartóoszlop fölé kupola borul. Ez lengyel hatásról árukkodik. A Szentegylet 1769-ben alakult.

7. *Olaszliszka*. 1771-ben csupán egyetlen zsidó család tartózkodik ott. Hitközséggé 1810 körül tömörülnek. Szentegyletük 1830-ból való, zsinagógájuk a XIX. század első feléből. Tagjai összeköttetésben álltak lengyel és orosz zsidókkal, akik innen vittek bort hazájukba. A szőlőkultúra a környékről ide vonzza a zsidó fuvarosokat, pincemunkásokat. Rabbijuk, Friedmann Cvi Herschele, a sátoraljaújhelyi Teitelbaum Mózes házában nevelkedett. A mester halála után Olaszliszka a magyarországi chászidizmus középpontjává tette. Halálának évfordulóján (Áb hó 14.) máig zarándokolnak sírjához.

8. *Sárospatak*. 1735-ben három zsidó családot írnak össze. 1780-ból van már sírkő. Ez idő tájt alakult a hitközség. Első rabbija Szinyover Hirsch lehetett. 1848-ban a zsidók mentették meg a várost a pusztulástól.

9. *Tarcal*. 1746-ból tizenhárom zsidó lélekről van tudomásunk. Borkereskedők, akik Lengyelországból jöttek. A környék zsidait is ide hívták, hogy dolgozzanak a szőlőkben, szüreteljenek és kóser bort készítsenek. A XVIII. század második felében szerveződnek hitközséggé. Zsinagógájuk 1860-ból való. Rabbijai közül Paneth Ezékiel (1813–1822) szerzett nevet.

10. *Tállya*. 1723/24-ben egy zsidó család élt itt. 1735-ben öt lélek. Amikor 1820-ban a francia Mayot báró birtoka lett, a zsidók betelepítése nagyobb lendületet vett. Zömmel szőlőművelők, bortermelők, borkereskedők. Zsinagógájuk 1840-ben épült. Kilenc méter magas frigyszekrény-függőnye abból a gyönyörű szőnyegből készült, amelyet az Andrássy grófék adományoztak. Első neves rabbija a lublini születésű D. J. Rottenberg (1783–1857). Sírkőkép nincs temetőjükből.

11. *Tokaj*. 1723/24-ben két zsidó családja van. 1746-ban huszonkilenc lélek. Lengyelországból jöttek, szőlővel és borral foglalkoztak. 1798-ban eltiltották őket a jó bor, így a kóser bor készítésétől. 1807-ben az országgyűlésen felpanaszolták a követek, hogy a

borkivitt a kezükben tartják. A helyi hatóságok és a birtokosok azonban támogatják őket. Első rabbijuk, Gábrriel Jákob Szenditz, fél évszázadig (1868-ig) működött.

12. *Tolcsva*. 1723-ban hét család kapott engedélyt a földbirtokosoktól, hogy mint szőlőbérlek letelepedjenek. Homonna és környéke felől érkeztek. 1735-ben 43 lelket számláltak. 1770-ben Szentegyletet alakítottak, 1860 körül zsinagógát építettek. Első rabbijuk Móse Dávid (XIX. század eleje), Szófer Mózes levelezője.

13. *Zsujta*. Abaujszántó fiókhitközsége.

2. Nevek

A közlendő képeken a következő nevek szerepelnek:

<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>
Ábrahám	Blume
Áron	Eszter
Ásér	Henne
Chájjim	Jente
Cvi	Ráchel
Dávid	Rivka
Jákob	Tova
Jicchák	Ziszl
Jóna	
Júda	
Méir	
Móse	
Náchmán	
Simon	
Zeév Wolf	

A héber neveken kívül németek fordulnak elő: Blume (virág), Henne (Huhn – csirke), Ziszl (Süss – édes), Wolf (farkas). Egy francia: Jente (Gentile).

A sírkövek általában XIX. századiak. A dátumot legtöbbször a föld eltakarja. Ezek a dátumok még kiolvashatók: 1803 (7. szám), 1809 (6. szám), 1827 (20. szám), 1834 (22. szám).

3. Zsidó szimbólumok

A kezdőformula csaknem mindig két héber szó rövidítése: „Itt van eltemetve.” A záró sor öt betűje a következő mondatot rövidíti: „Legyen lelke bekötve az élet kötelékébe” (I. Sám. 25:29.).

A következő zsidó szimbólumok láthatók a sírköveken:

1. *Menóra* (10. szám). Hét- vagy nyolcágú lámpás. Kapcsolatban van az élet fájával. Szerepelt a pusztai sátorban és a jeruzsálemi Szentélyben. Titus diadalmenetében látta Josephus Flavius Rómában. Mái szemléltető ott a diadalívén. Szimbólumként legkorábban Antigonos, az utolsó hasmoneus király pénzén szerepel i.e. 40-ben. Sűrűn fordul elő ókori zsinagógák díszítő elemeként, valamint palesztinai és itáliai katakombákban. Római provinciák zsidó tárgyain is megjelenik, így a pannóniai sírköveken, mécsesen és gemmán. Középkori héber kéziratokban általános. Újkori zsidó sírköveken elég ritka.

2. *Mágén Dávid* (16. szám). Jelentése: Dávid pajzsa. Két egymásra illesztett, ellentétes irányú háromszög. Idegen – valószínűleg ind – eredetű szimbólum. A zsidóságon kívül

a XVIII. századig használják. A zsidóság körében viszonylag korán megtalálható: a kaper-naumi zsinagóga frízén az i.e. II. századból. A szó későbbi mint az ábra. A középkori misztikusok legendákat tudtak Dávid király pajzsáról. Ennek legkorábbi forrása a Széfer Háchések, amelyet Németországban írt a XIII. században Wormsi Eleázár vagy egyik tanítványa. Ebben olvasható, hogy Dávid aranypajzsán a 72 betűs istennév áll, mely háborúban védelmet nyújt. Ábráját először Dávid b. Jehúda Hechászid hozta Spanyolor-szágban a XIV. század elején Széfer Hágevul c. művében. Magyarországon Mátyás és Beatrix esküvőjén két szemtanú látta 1476-ban a budai zsidó küldöttség zászlaján. A budai hódoltság korabeli szefárd zsinagóga mennyezetén máig szemlélhető.

3. *Kohanita kéz* (17, 19, 21. számok). A kohaniták sírkövén a két áldó kéz mutat származásukra. Az ujjak állása régi eredetűnek látszik, noha nincs meg a Talmudban. A midrás – az Énekek éneke 2:9-re való utalással – úgy képzei, hogy Isten a kohaniták áldástosztó ujjai közül tekint le.

4. *Sas* (8. és 9. szám). Az Atyák mondásainak egy passzusa így hangzik: „Légy erős mint a párduc, könnyű mint a sas, gyors mint a szarvas és hős mint az oroszlán, hogy teljesítsd égi Atyád akaratát” (5:23.). Innen a sas gyakori ábrázolása a zsidóság körében.

5. *Oroszlán* (20. szám). Az előbbi mondat a forrása ennek a szimbólumnak is.

6. *Korona* (14. szám). Ez is az Atyák mondásaira megy vissza (4:17.): „Három korona van: A Tóra koronája, a papság koronája és a királyság koronája. A jó hír koronája azonban felülmúlja mindeniket.”

7. *Szőlő* (5. szám). A családi életre utal. A zoltárokból olvasható (128:3): „Felesé-ged mint a gyümölcstermő szőlőfűrt házad belsejében.” Izrael földjének – a Bibliában felsorolt – fő növényei között is helye van (Num. 13–23.). A soproni XIII. századi zsinagóga frigyszekrényét is szőlőfűrt-szimbólum keretezi.

8. *Etrog* (22. szám). A sátoros ünnep csokrának tartozéka az etrog (citrus). Már az ókori zsidó katakombák sírkövein gyakori motívum, csakúgy mint a vele szereplő pálma.

9. *Szomorúfüz* (18. és 24. szám). Ugyanennek az ünnepi csokornak egy része volt. Ezt is használták szimbólumként.

*

A Hegyalja zsidó temetőinek beutazása, feltérképezése és fényképezése *Wirth Péter* érdeme. Mi csak nagyszerű képei magyarázására vállalkoztunk. Munkánkban az alábbi irodalmat használtuk: *Goldberger Izidor: Zemplén vármegyei zsidó családfelek az 1811–12. évben* és szereplésük a Napóleon elleni nemesi felkelésben. Sátoraljaújhely, 1912; *Balassa Iván: Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841)*. MIOK Évkönyve. 1981/82. 5–47; *R. Wischnitzer–Bernstein: Symbole und Gestalten in der jüdischen Kunst*. Berlin–Schöneberg, 1935.

1. kép. Sirkő, Abaújszántó (valamennyi kép Wirth Péter felvétele)

3. kép. Temetőrészlet, Erdőbénye

2. kép. Sírkő, Bodrogkeresztúr

5. kép. Sírkő, Göncruszka

4. kép. Sírkő, Göncruszka

6. kép. Sírkő, Göncruszka

7. kép. Sírkő, Göncruszka

9. kép. Sirkő részlete, Mád

8. kép. Sirkő részlete, Mád

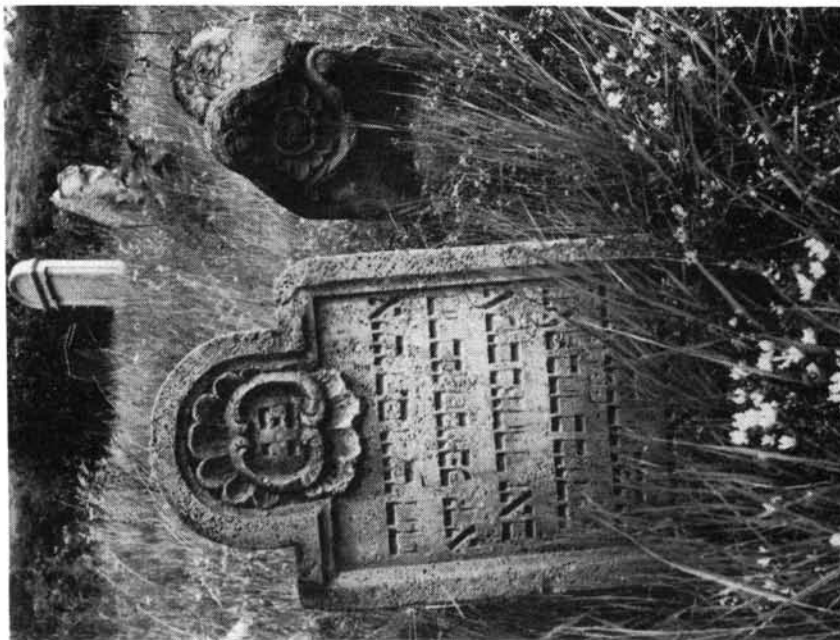
10. kép. Sirkövek, Olaszliszka

12. kép. Sírkő, Sárospatak

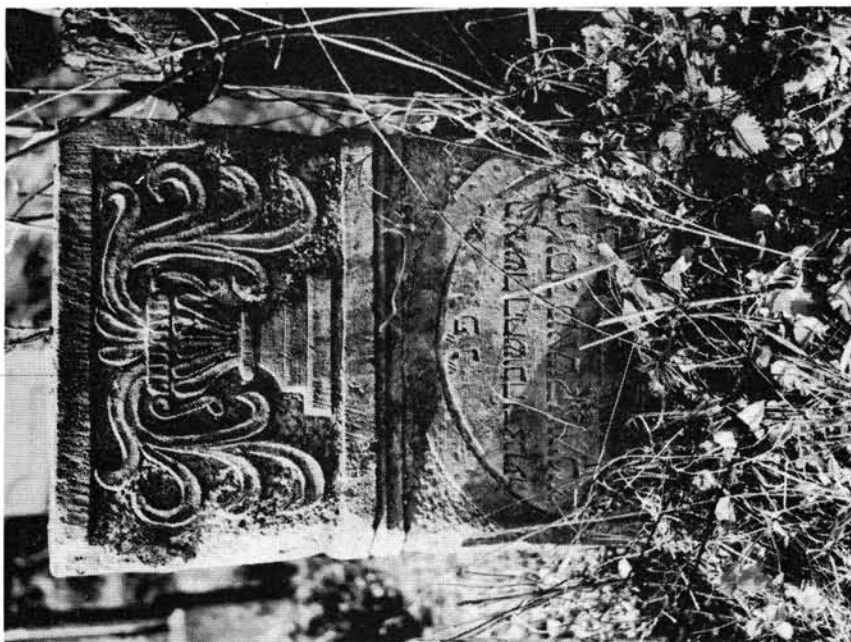
11. kép. Sírkő, Olaszliszka

13. kép. Temetőrészlet, Tarcal

14. kép. Sírkő, Tarcal

15. kép. Sírkő, Tokaj

16. kép. Sírkő részlete, Tokaj

18. kép. Sírkő részlete, Tokaj

17. kép. Temetőrészlet, Tokaj

20. kép. Sírkő, Tolcsva

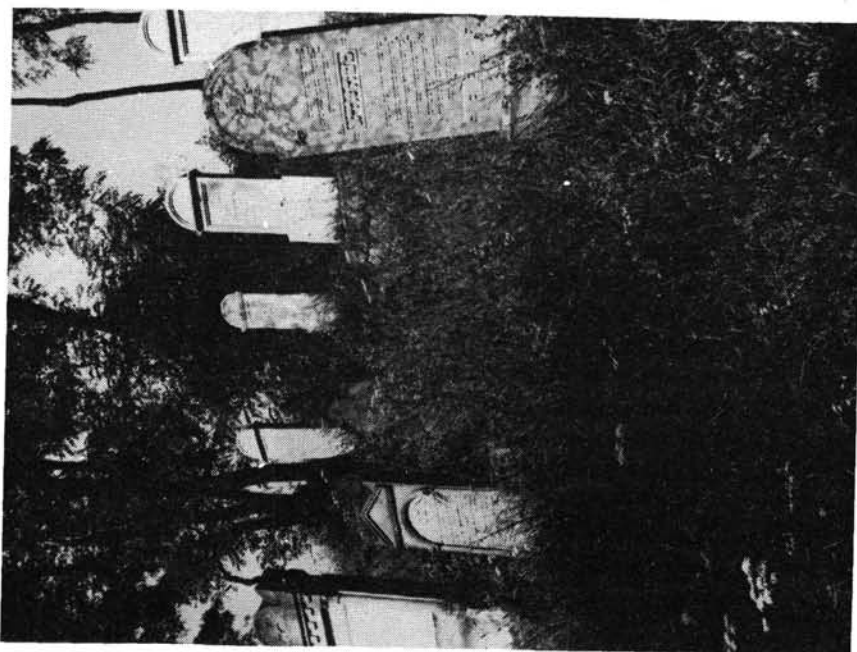
19. kép. Sírkő részlete, Tokaj

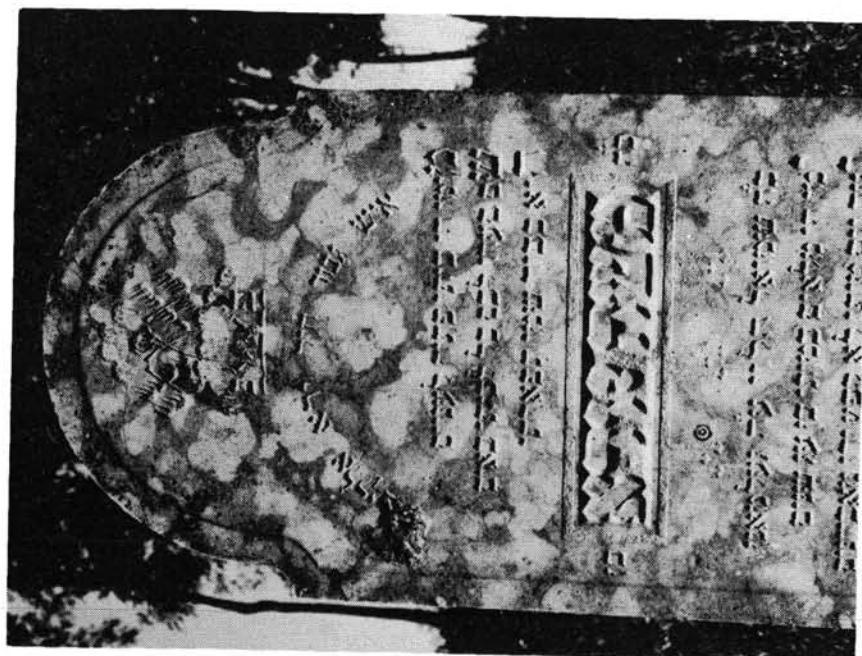
22. kép. Temetőrészlet, Tolcsva

21. kép. Sírkő részlete, Tolcsva

23. kép. Temetőrészlet, Tolcsya

24. kép. Sírköv, Zsujta

JUDENGRABSTEINE AUF DER TOKAJER WEINGEGEND

(Auszug)

Die früheren Schichten der Juden auf der Tokajer Weingegend stammen aus Schlessien und Mähren, die späteren aus Polen und Galizien.

In den 18–19. Jahrhunderten betrieben sie Weinbau und Weinhandel. Die Anzahl der Juden war im 1836, einer Volkszählung nach 5587 Personen. Zu gleicher Zeit war die Anzahl der sämtlichen Judenbevölkerung im Komitat Zemplén 14 988 Personen.

Die Studie beschreibt die kurze Geschichte der 13 Siedlungen, wo die Grabsteine stehen, weiterhin werden auch die Namen auf den Grabsteinen veröffentlicht. Neben den hebräischen Namen kommen nur deutsche vor, die sind Frauennamen.

Der Verfasser befasst sich endlich mit den Symbolen der Grabsteine: Menora, Magen David, die Kohanita-Hand, der Löwe, die Krone, die Weintraube, der Etrog und die Tränenweide.

Die Photos und die Kartenaufnahme der jüdischen Friedhöfe sind die Arbeit von dem Architekt Peter Wirth.

Sándor Scheiber